

Anna Szal-Siwiak

Układ przestrzenny Bydgoszczy od lokacji do rozbioru (1346-1772). Zasadnicze przemiany na podstawie źródeł historycznych, kartograficznych i archeologicznych

Miasto Bydgoszcz zostało założone w 1346 r. przez króla Kazimierza Wielkiego w trakcie zachodzącej w średniowiecznej Europie kolonizacji miejskiej, łączącej się ze stosowaniem zunifikowanego wzorca w kształtowaniu przestrzeni i sposobach jej użytkowania. Dążono, aby lokowane miasta posiadały zaplanowany układ przestrzenny z powtarzającymi się elementami – rynek, sieć uliczna, kwartały zabudowy, a w nich parcele mieszczańskie; obiekty użyteczności publicznej – ratusz, kościół, cmentarz miejski, łaźnia, oraz aby chronione były w swej wydzielonej przestrzeni systemem umocnień obronnych. Proces lokacyjny trwał w ośrodkach miejskich nawet kilka dziesięcioleci, a rozrastanie się miasta następowało stopniowo wraz z przystosowywaniem kolejnych powierzchni do roli pełnionych w miejskiej strukturze. Wyodrębnienie się terytorium miasta lokacyjnego o wyraźnie określonych granicach i odpowiednio zorganizowanej tkance urbanistycznej wiązało się z reorganizacją topograficzną dokonywaną podczas lokacji. Fizjografia terenu przy zakładaniu nowego miasta odgrywała kluczową rolę. Istotny pozostawał też sposób wcześniejszego zagospodarowania terenu. Wytyczony układ przestrzenny w następnych stuleciach podlegał zarówno żywiołowym zmianom, jak i planowym przekształceniom.

Przedmiotem badań jest układ przestrzenny Bydgoszczy i zachodzące w nim zmiany od nadania praw miejskich do schyłku okresu staropolskiego. Ramy chronologiczne nominalnie łączy obowiązywanie w mieście w latach 1346-1772 prawa magdeburskiego. Nie bez znaczenia jest też zasób zachowanych materiałów archiwalnych, które pozostają mocno zdekompletowane i w pożądanym zakresie niemal nie występują dla początkowych faz rozwojowych. Przyjęto szerokie podstawy źródłowe, z podziałem na cztery kategorie: źródła historyczne (archiwalne), ikonograficzne, kartograficzne oraz archeologiczne - poddane zostały szczegółowym analizom. Możliwości poznawcze źródeł zaprezentowano w pierwszej części pracy, stanowiącej bazę do dalszych rozważań. Rozpoczęto je od przestudiowania wpływu naturalnych determinantów przestrzennych na rozwój urbanistyczny średniowiecznej Bydgoszczy. Punkt wyjścia stanowi próba odtworzenia topografii i sieci hydrograficznej w momencie zakładania miasta jako podstawowych warunków determinujących możliwość zasiedlenia, a następnie ustalenie zakresu i charakteru przekształceń dokonanych w środowisku naturalnym pod wpływem działań antropogenicznych.

Zagadnienie lokacji rozpatrywano zarówno od strony prawnej, wynikającej z zapisów terytorialnych aktu lokacyjnego, jak i praktycznej realizacji zadania polegającego na rozplanowaniu, rozmierzeniu i zbudowaniu nowego miasta. Układ przestrzenny Bydgoszczy wynikał z planu funkcjonalnego przewidzianego przy zakładaniu średniowiecznych miast europejskich. Podstawowe elementy struktury urbanistycznej stanowił rynek oraz działki miejskie tworzące kwartały zabudowy rozlokowanej wzdłuż sieci ulicznej. Poszczególne przestrzenie miejskie miały przypisane funkcje: mieszkalne, handlowe, produkcyjne, administracyjne, obronne, sakralne oraz inne związane z rolą pełnioną w organizmie miejskim.

Zakres przestrzenny obejmuje miasto właściwe – w obrębie murów miejskich, ukazane na tle najbliższego otoczenia pozostającego w bezpośrednim sąsiedztwie. Bydgoszcz osiągnęła stan obwarowań obronnych u schyłku średniowiecza i funkcjonowała w ramach niewielkiej, wydzielonej przestrzeni, na której zachodziły wewnątrzmięskie przekształcenia architektoniczne.

Układ przestrzenny określający rozmieszczenie w przestrzeni obiektów tworzących miasto zmieniał się w czasie wraz z jego rozwojem, jednak w zasadniczym zrębie zachował kształt osiągnięty od przełomu XIV/XV wieku do schyłku stulecia XVI. Przeprowadzone badania miały służyć uchwyceniu zmian w układzie przestrzennym Bydgoszczy w ramach czasowych od nadania praw miejskich do przejścia pod zabór pruski i wyodrębnienie momentów zwrotnych wyznaczających kolejne etapy przekształceń dokonywanych na obszarze miasta.

Problem podjęto poprzez prześledzenie zmian zachodzących w układzie przestrzennym i analizę struktur miejskich w ujęciu urbanistycznym. Badano rozplanowanie funkcjonalne miasta i wytyczonych w nim parcel stanowiących podstawową autonomiczną jednostkę podziału terenu.

Zarejestrowanie zmian parcelacyjnych odzwierciedla przemiany zachodzące w układzie przestrzennym. Podjęta została próba ustalenia podstawowych parametrów: wielkości rynku, wymiaru działki siedliskowej oraz sposobów zagospodarowania miejskiej przestrzeni użytkowej. Układ przestrzenny każdego miasta stanowi jego cechę swoistą, decydującą o odmienności w stosunku do innych ośrodków, w bezpośredni sposób wpływając na poczucie odrębności i własnej tożsamości. Ukształtowanie miasta o średniowiecznej metryce, jakim jest Bydgoszcz, zachodziło w ciągu setek lat jego funkcjonowania i do dziś podlega nieustannym przekształceniom przestrzennym.